

การเสวนาโครงการอาศรมความคิดการวิจัย

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยกับสังคม

เรื่อง

วิกฤตสิ่งแวดล้อมและความมั่นคงกับบทบาทมหาวิทยาลัย

วันพุธที่ 4 กรกฎาคม 2544

ณ ห้องประชุมสารนิเทศ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

การแสดงความคิดเห็น โดย อาจารย์ ดร. เลอสรร ธนสุกาญจน์

วันนี้ท่านผู้จัดได้ให้ผมมาแสดงความคิดเห็นในหัวข้อ การเปิดเสรีของระบบทรัพย์สินทางปัญญา แต่ผมไม่แน่ใจว่าการเปิดเสรีของระบบทรัพย์สินทางปัญญาหมายความว่าอะไร จึงขอเปลี่ยนหัวข้อที่จะพูดเป็น “ทรัพย์สินทางปัญญาในยุคการค้าเสรี” หรืออะไรทำนองนี้ ซึ่งสามารถโยงได้กับความมั่นคงทางเศรษฐกิจ และอาจโยงไปถึงความขัดแย้งทางสังคมได้บ้าง นอกจากนั้นยังอาจโยงไปเกี่ยวข้องกับความขัดแย้งทางการเมืองโดยตรงก็ได้ เป็นต้นว่าเมื่อปลายสมัยของรัฐบาลพลเอกเปรมฯ ก็ยังมีคำถามที่ไม่มีคำตอบแน่ชัดว่า ท่านไม่ยอมรับตำแหน่งนายกรัฐมนตรีต่อไปเพราะอะไรกันแน่ บางคนเชื่อว่าเป็นเรื่องการชู้กรรโชกทางการเมืองเกี่ยวกับเรื่องส่วนตัวของ ฯพณฯ แต่บางคนก็เชื่อว่าเรื่องนี้ก็มีเบื้องหลังเกี่ยวข้องกับนโยบายทรัพย์สินทางปัญญาในระดับประเทศ คือเรื่องลิขสิทธิ์ของโปรแกรมคอมพิวเตอร์ เป็นต้น

เนื่องจากเมื่อสักครู่ ท่านผู้กล่าวนำ (รองศาสตราจารย์สุรชาติ บำรุงสุข) ได้เข้าใจไปว่าผมมาจากคณะเศรษฐศาสตร์ ผมจึงขอแนะนำตัวเองเสียก่อนว่าในฐานะที่เป็นอาจารย์คณะวิทยาศาสตร์ผมเข้ามาเกี่ยวข้องกับทรัพย์สินทางปัญญาอย่างไร เรื่องมีอยู่ว่า สมัยเมื่อผมทำปริญญาเอกอยู่ที่สหรัฐอเมริกา ผมเรียนวิทยาศาสตร์สาขาชีวเคมีอยู่ที่มหาวิทยาลัยฮาร์วาร์ด (Harvard University) ใกล้เมืองบอสตัน (Boston) ซึ่งอยู่ชายฝั่งตะวันออกของสหรัฐอเมริกา ในวันหยุดผมมักจะแ่วลงไปนิวยอร์ก (New York) เพื่อเยี่ยมเยียนเพื่อน ๆ คนไทยที่ไปเรียนกฎหมายอยู่แถวนั้น วันหนึ่งในปี 2522 อาจารย์ธงทอง จันทรางศุ คณบดีนิติศาสตร์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยเมื่อยังเป็นนักศึกษาอยู่ กล่าวกับผมด้วยความตื่นเต็นว่า ผมไม่ต้องกลับเมืองไทยแล้ว เพราะวิทยาการต่าง ๆ ที่ผมร่ำเรียนมา ไม่ว่าจะเกี่ยวกับ คน สัตว์ พืช อาหาร หรือยารักษาโรคนั้น พระราชบัญญัติสิทธิบัตร พ.ศ. 2522 ไม่ยอมให้ขอรับสิทธิบัตรเลย เหตุการณ์นี้ทำให้ผมเกิดความสนใจว่า กฎหมายสิทธิบัตรคืออะไร และสามารถส่งผลกระทบอะไรแก่เรา ทั้งในแง่ที่เราเป็นปัจเจกชน และในแง่ที่เราเป็นส่วนหนึ่งของสังคมไทย แล้วก็เลยทำให้สนใจระบบกฎหมายทรัพย์สินทางปัญญาทุกระบบ เมื่อเรียนจบกลับมาเมืองไทย ก็ได้รับความไว้วางใจจากหลายหน่วยงานให้ไปช่วยในการร่าง และศึกษาผลกระทบของกฎหมายทรัพย์สินทางปัญญาแทบทุกฉบับ รวมเกือบ 10 ฉบับ ทั้ง ๆ ที่ผมเป็นอาจารย์คณะวิทยาศาสตร์ เวลาล่วงมาจนปี 2534 ผม

เกิดรู้สึกตัวว่าไทยเราเสียท่าฝรั่ง ที่เราตื่นตัวเรื่องการคุ้มครองสิทธิในทรัพย์สินทางปัญญาเกินไป แต่ละเลยด้านการนำทรัพย์สินทางปัญญาไปใช้ประโยชน์ จึงได้เปลี่ยนแนวไปศึกษาแนวทางการแสวงหาประโยชน์จากทรัพย์สินทางปัญญา ที่เรียกว่า exploitation อันได้แก่การประเมินคุณค่าของทรัพย์สินทางปัญญา (valuation) และการอนุญาตให้ใช้สิทธิ (licensing) จนได้เป็นผู้ก่อตั้งหน่วยงานทรัพย์สินทางปัญญาของสำนักงานพัฒนาวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีแห่งชาติ (สวทช.) จากนั้นในปี 2536 จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยก็ขอให้ผมมาช่วยงานทรัพย์สินทางปัญญาในตำแหน่งผู้อำนวยการสำนักวิจัยนโยบายทรัพย์สินทางปัญญา ซึ่งผมเป็นอยู่จนถึงเมื่อสักเดือนหนึ่งมาแล้ว นอกจากนั้นในปี 2539 ผมยังได้รับโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งเป็นผู้พิพากษาสมทบของศาลทรัพย์สินทางปัญญาและการค้าระหว่างประเทศกลางอีกด้วย ในช่วงสองสามปีที่ผ่านมา ความสนใจเชิงวิจัยของผมอยู่ที่การนำข้อมูลสิทธิบัตรมาใช้ในการวางแผนยุทธศาสตร์ (strategic planning) ในองค์กรเอกชน และในปัจจุบัน ความสนใจด้านการจัดการทรัพย์สินทางปัญญา (intellectual property management) ของผมอยู่ที่ ยุทธศาสตร์การส่งเสริมให้เกิดการประดิษฐ์คิดค้นและสร้างสรรค์ (invention/innovation/creation) ทั้งในระดับชาวบ้าน ระดับโรงงาน และในรั้วมหาวิทยาลัย

ระบบคุ้มครองสิทธิในทรัพย์สินทางปัญญานี้ อาจกล่าวได้ว่าเป็นกลไกสำคัญอย่างหนึ่งของระบบทุนนิยม ในการพัฒนาเทคโนโลยี และเศรษฐกิจ/สังคม โดยให้รางวัลแก่ผู้ประดิษฐ์คิดค้นหรือสร้างสรรค์ ให้สามารถเก็บเกี่ยวผลประโยชน์ได้สักพักหนึ่ง แม้ว่าจะมีปัจจัยอื่นๆ อีก ที่ส่งผลให้เกิดการสร้างสรรคประดิษฐ์คิดค้น เป็นต้นว่า ความอยากรู้อยากเห็น ความเจ็บใจ ความสะใจ ฯลฯ อันที่จริง ระบบทุนนิยมเป็นระบบที่ต่อต้านการผูกขาดในทุกรูปแบบ แต่น่าสังเกตว่า ระบบทุนนิยมยอมให้มีการผูกขาดแบบหนึ่ง (จากทรัพย์สินทางปัญญา) ที่เรียกว่า การผูกขาดอย่างจำกัด (limited monopoly) อันได้แก่การผูกขาดชั่วคราว คือมีอายุของการคุ้มครองสิทธิในทรัพย์สินทางปัญญา และมีการถ่วงดุลย์ทางสังคม แฝงอยู่ในระบบกฎหมายคุ้มครองสิทธิในทรัพย์สินทางปัญญา

กฎหมายคุ้มครองสิทธิในทรัพย์สินทางปัญญา จัดเป็นกฎหมายเศรษฐกิจ (economic law) ซึ่งประเทศกำลังพัฒนา เน้นว่า ไม่ใช่กฎหมายธุรกิจ เนื่องจากมีผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจมหภาคเป็นเป้าหมาย ดังนั้น ผลประโยชน์ที่รัฐให้เป็นรางวัลแก่ผู้ประดิษฐ์ จะถูกถ่วงดุลย์ด้วยข้อยกเว้นต่างๆ ในกฎหมาย ไม่ว่าจะเป็นข้อยกเว้นตามกฎหมายคุ้มครองสิทธิในทรัพย์สินทางปัญญา หรือกฎหมายในระดับสูงกว่า เช่น ตามกฎหมายรัฐธรรมนูญของสหรัฐอเมริกา แต่เป็นที่น่าเสียดายที่รัฐธรรมนูญฉบับปัจจุบันของไทย ยังไม่มีแนวนโยบายด้านทรัพย์สินทางปัญญาอยู่ด้วย

เมื่อสัก 20 ปีมาแล้ว สหรัฐเป็นหัวหอกของประเทศทุนนิยม ที่พยายามเจรจาพิพาทกับประเทศต่างๆ ให้เปลี่ยนแปลงแก้ไขกฎหมายภายใน และกระบวนการบังคับใช้กฎหมาย เพื่อให้เกิดการคุ้มครองสิทธิในทรัพย์สินทางปัญญา ในระดับที่สหรัฐพอใจว่าใช้ได้ (เขาเรียกว่า effective protection of intellectual property) โดยสหรัฐใช้กลไกหลายอย่างเพื่อบีบบังคับให้ประเทศไทยต้องปฏิบัติตามข้อเรียกร้อง เช่น การลดอากรขาเข้าของสินค้า หรือ GSP (Generalized System of Preferences) ซึ่งเป็นมาตรการข้างเดียวที่เขาจะให้และหยุดเมื่อไรก็ได้ ต่อมาราวปลายทศวรรษที่ 80

รัฐสภาสหรัฐก็ออก Omnibus Trade Act เพื่อเป็นมาตรการขั้นเด็ดขาดสำหรับการเจรจาต่อรอง นั่นคือ การตอบโต้ทางการค้า (trade retaliation) ตาม มาตรา 301 ที่เราเคยได้ยินกันบ่อยๆ ซึ่งรัฐบาลไทย บางยุคบางสมัย ที่ได้ชื่อว่าเป็นเด็กดี ของสหรัฐ ก็ได้ยอมตามข้อเรียกร้องของสหรัฐไปหลายข้อ โดยนำเอาสิ่งที่นักวิชาการมองว่าเป็นผลประโยชน์ระยะยาวของไทยไปแลกกับผลประโยชน์ระยะสั้นเหล่านี้ โดยที่กระทรวงพาณิชย์ซึ่งเป็นหนึ่งในคณะเจรจาให้ความสำคัญกับเรื่องการค้าเป็นใหญ่ ในขณะที่บางยุคบางสมัย คณะผู้แทนไทย ก็พยายามถ่วงเวลาการเจรจาไว้ ตามที่หน่วยงานพัฒนาวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีของไทยขอเวลาไว้สักระยะหนึ่ง แต่เมื่อครบกำหนดที่ได้ไปถ่วงเวลาไว้แล้ว การพัฒนายังไม่ไปถึงจุดที่เราน่าจะสร้างทรัพย์สินทางปัญญาขึ้นมาได้พอกับต้นทุนของการคุ้มครอง ก็เลยขอให้ถ่วงเวลาต่ออีกไปอย่างนี้เรื่อย ๆ อย่างไรก็ตาม ความสำเร็จอย่างใหญ่หลวงของสหรัฐ คือการนำเอาเรื่องทรัพย์สินทางปัญญา ไปผูกกับการเจรจาทางการค้าใน GATT รอบอุรุกวัย ซึ่งเป็นจุดเริ่มต้นของ WTO หรือองค์การการค้าโลก ไทยจึงถูกผูกมัดด้วยสิ่งที่เรียกว่า trade-related intellectual property (มักเรียกสั้น ๆ ว่า TRIPS) ในลักษณะของมาตรฐานขั้นต่ำ (minimum standard) ผลที่ตามมา คือไทยไปมุ่งเอาเรื่องคุ้มครองสิทธิเป็นงานใหญ่ ทำกันอย่างเจียดขาด กฎหมายก็เขียนให้มีโทษอาญาในขณะที่ในอารยประเทศ เขาใช้กฎหมายแพ่ง คือหากเกิดการละเมิดสิทธิในทรัพย์สินทางปัญญาขึ้น เจ้าของสิทธิก็ไปฟ้องร้องขอให้ศาลช่วยเยียวยา เรียกค่าเสียหายกันไปตามลักษณะของความผิดทางแพ่ง ส่วนระบบของไทยนั้น มีทั้งโทษจำคุก แม้แต่โทษปรับก็ค่อนข้างมหาโหด บางทีขายวิดีโอที่ไปก็อปปีมาสองสามม้วน ค่าปรับอาจเหยียบหลักแสน สรรพภาพลดครึ่งหนึ่ง ก็ยังมหาโหดอยู่ ในส่วนสิทธิบัตรนั้น ร้อยละกว่า 90 ของสิทธิบัตรไทย เป็นของคนต่างชาติ นำแปลกใหม่ที่ยิ่งคุ้มครองไป นักประดิษฐ์ไทยยิ่งเสียเงิน แต่นักประดิษฐ์ต่างชาติกลับได้เงิน เหตุผลก็คือ หลักการของทรัพย์สินทางปัญญาในระบบทุนนิยม นั้นมีสองซีก ซีกหนึ่งคือการคุ้มครอง (ซึ่งเป็นพันธกรณีของไทยตาม WTO) ส่วนอีกซีกหนึ่งเป็นการหาประโยชน์จากทรัพย์สินทางปัญญา ไม่ว่าจะในเชิงพาณิชย์ หรือเชิงอื่น ๆ ซึ่งไม่มีใครกล่าวถึงในสนธิสัญญาหรืออนุสัญญาใดๆ แต่ประเทศที่ฉลาดจะต้องรู้จักหาประโยชน์จากทรัพย์สินทางปัญญาให้เป็น ไม่เช่นนั้นจะต้องลงทุนคุ้มครองสิทธิในทรัพย์สินทางปัญญาไปตาม TRIPS แล้วมีแต่ต่างชาติมาใช้ประโยชน์จากระบบการคุ้มครองเหมือนในเมืองไทย ยิ่งในระยะหลัง ทรัพย์สินทางปัญญา ถูกจับมาโยงกับอนุสัญญาว่าด้วยความหลากหลายทางชีวภาพ (Convention on Biological Diversity) เวกก็ยิ่งเสียหายมากขึ้น

สิทธิบัตรเอื้ออำนวยต่อการพัฒนาต่อยอดเทคโนโลยี เนื่องจากรัฐไม่ได้ให้สิทธิผู้ประดิษฐ์ในการทำ (ผลิตภัณฑ์) ใช้ (กรรมวิธี) หรือขาย (ผลิตภัณฑ์ตามการประดิษฐ์ของเขา) แต่รัฐให้สิทธิเขาในการห้ามผู้อื่นมา ทำ ใช้ หรือขาย แข่งกับเขา สมมุติว่านักประดิษฐ์คนที่สอง เมื่อได้เห็นเอกสารสิทธิบัตรแล้ว ก็เข้าใจการทำงานของงานการประดิษฐ์ของนักประดิษฐ์คนแรก จนสามารถคิดต่อยอดการประดิษฐ์ขึ้นไปได้ เช่น แก้ปัญหาที่มีอยู่ หรือทำให้ประหยัดพลังงาน ฯลฯ นักประดิษฐ์คนที่สอง ก็สามารถนำการประดิษฐ์ต่อยอดของเขาไปขอรับสิทธิบัตร และสมมุติว่าได้รับสิทธิบัตรมา รัฐไม่ได้ให้สิทธินักประดิษฐ์คนที่สอง ในการทำ ใช้ หรือขาย แต่ให้สิทธินักประดิษฐ์คนที่สอง ในการไปห้ามผู้อื่น ไม่ให้มาทำ ใช้ ขาย แข่งกับเขา ระบบมันใช้งานได้ เนื่องจากหากนักประดิษฐ์คนที่สองจะผลิต

สินค้าตามสิทธิบัตรของเขา ก็จะกลายเป็นการทำละเมิดสิทธิของนักประดิษฐ์คนแรก (ที่เขาต่อยอดอยู่ และมีสิทธิห้ามนักประดิษฐ์คนที่สอง ทำ ใช้ หรือขาย ผลิตรถยนต์ตามการประดิษฐ์ที่คนแรกมีสิทธิบัตรอยู่ได้) ในทางปฏิบัติ คนที่สอง ก็จะไปเจรจากับคนแรกว่าจะแบ่งเปอร์เซ็นต์ให้บ้าง นักประดิษฐ์คนแรกก็จะยอมให้คนที่สองผลิตสินค้าได้ สังคมก็มีสินค้าใช้ นักประดิษฐ์ก็ได้ส่วนแบ่ง โดยเฉพาะอย่างยิ่งคนที่อยู่ส่วนล่างของฐานเทคโนโลยี ก็ยิ่งได้มาก จนกว่าเทคโนโลยีจะหมดยุคหมดสมัย หรือสิทธิบัตรจะสิ้นอายุ

อย่างไรก็ตาม มีเทคโนโลยีบางอย่าง ที่หาจุดตั้งต้นได้ลำบาก หรือหาเจ้าของไม่ได้ คนที่มีความสามารถในการพัฒนาเทคโนโลยีให้สูงขึ้น เขาก็ถือโอกาสหยิบฉวยเทคโนโลยีพวกนี้ไปต่อยอด โดยไม่ต้องจ่ายส่วนแบ่งให้เจ้าของเทคโนโลยีที่เป็นฐาน อย่างเช่นพวกยาแผนโบราณ มีสารตั้งต้นมาจากสมุนไพร และตำรายาแผนโบราณ ก็ได้รับการสะสมองค์ความรู้ สืบทอดกันมาเป็นร้อยเป็นพันปี โดยไม่มีสิทธิบัตร และไม่มีใครแสดงตัวเป็นเจ้าของได้ ประเทศที่เจริญด้านเคมีเภสัช ก็มักจะเข้ามารวบรวมตำรายาไทย และสมุนไพรไทย ไปทำเป็นสารตั้งต้นในตำรับยา จากนั้นก็ดัดแปลงปรับปรุงทางเคมีให้ยามีคุณภาพดีขึ้น ในลักษณะที่สามารถขอรับสิทธิบัตรได้ เมื่อได้สิทธิบัตรแล้ว เขาก็ได้ผลการผูกขาดตลาดยาดังกล่าวโดยไม่ต้องแบ่งรายได้หรือกำไร ให้แก่ประเทศที่เป็นเจ้าของสมุนไพร หรือตำรายาเลย

ความพยายามของประเทศกำลังพัฒนา ซึ่งมักจะอยู่ในเขตร้อนชื้น และมีความหลากหลายทางชีวภาพ (biological diversity) อยู่มาก ได้รับการสนองตอบจากประเทศที่พัฒนาแล้วตามอนุสัญญาว่าด้วยความหลากหลายทางชีวภาพ (Convention on Biological Diversity) ซึ่งดูเผินๆ ก็เป็นการแลกเปลี่ยนกัน ระหว่างการที่ประเทศเจ้าของทรัพยากรชีวภาพ และทรัพยากรพันธุกรรม ยอมให้ผู้สนใจ เช่นบริษัทข้ามชาติ เข้าถึงทรัพยากรชีวภาพ หรือทรัพยากรพันธุกรรมได้ โดยจะได้รับการถ่ายทอดเทคโนโลยีเป็นการแลกเปลี่ยน แต่เอาเข้าจริงแล้ว เรามีทางแต่จะเสียเปรียบ เพียงจะเสียหน่อย หรือจะเสียมากเท่านั้น เนื่องจากกลไกของอนุสัญญานี้ คือการทำสัญญา ซึ่งประชาชนในประเทศกำลังพัฒนานอกจากจะไม่มีอำนาจแล้ว ยังไม่ค่อยมีอำนาจต่อรองอีกด้วย เนื่องจากมีความหลากหลายทางชีวภาพที่คล้ายคลึงกันในประเทศเพื่อนบ้าน ที่มักจะรวมพลกันต่อรองไม่ค่อยจะติด มีแต่จะคิดตัดราคาตัวเอง นอกจากนั้น ภาษาที่ใช้ในอนุสัญญา หากอ่านให้ดี อาจพบว่า มีเทคโนโลยีบางอย่างที่จะต้องถูกถ่ายทอดออกไปพร้อมกับทรัพยากรชีวภาพ และทรัพยากรพันธุกรรมด้วย ดังนั้นจะเห็นว่า สิ่งที่เราควรเร่งทำ คือให้คนของเราเอง ศึกษาความหลากหลายทางชีวภาพในบ้านเราเอง ซึ่งหลายหน่วยงานก็พยายามทำอยู่ แต่ดูจะไม่รวดเร็วพอ นอกจากนั้น ขณะนี้ไทยเรามีมาตรฐานเกี่ยวกับสัญญาถ่ายโอนวัสดุชีวภาพ (biological material transfer agreement) แล้ว ซึ่งคณะผู้วิจัยของผมเป็นคนยกร่าง โดยอาศัยอำนาจของคณะกรรมการอนุรักษ์และใช้ประโยชน์ความหลากหลายทางชีวภาพแห่งชาติ ตามระเบียบสำนักนายกรัฐมนตรีว่าด้วยการอนุรักษ์และใช้ประโยชน์ความหลากหลายทางชีวภาพ พ.ศ. 2543

จากประสบการณ์จากการทำงาน ด้านการถ่ายทอดเทคโนโลยีในวงการเกษตรกรรม จำได้ว่า ผมไม่ใ้หมากครั้งหนึ่ง เมื่อได้รับเชิญไปเป็นวิทยากรในการประชุมใหญ่ประจำปี เกี่ยวกับการเกษตรกรรมในสหรัฐอเมริกาเมื่อสามสี่ปีก่อน เนื่องจากฝรั่งหลายร้อยคนในที่ประชุมนั้น แสดงความเข้าใจการถ่ายทอดเทคโนโลยีว่า คือการที่ฝรั่งนำพันธุ์พืชตั้งต้นจากประเทศโลกที่สามไปตัดต่อ ตัดแปลงพันธุกรรมในห้องปฏิบัติการที่เมืองนอก (เป็นการใส่เทคโนโลยีเข้าไป) แล้วส่งมาทดสอบ จนได้เมล็ดพันธุ์ พร้อมขายแก่เกษตรกรในประเทศโลกที่สาม ดังนั้นเขาถือว่าเป็นการถ่ายทอดเทคโนโลยีแล้ว คือหมายความว่า เทคโนโลยีอันซ่อนอยู่ในเมล็ดพันธุ์ ทำให้ผมต้องไปเถียงกับเขาให้ยอมรับความหมายของการถ่ายทอดเทคโนโลยี ตามนิยามของประเทศโลกที่สาม ว่า ต้องเป็นการถ่ายทอดขีดความสามารถทางเทคโนโลยี (technological capability) มาอยู่ในมือ ของผู้รับเทคโนโลยีจริงๆ ไม่ใช่แค่รดน้ำ แล้วเมล็ดงอก พอฤดูต่อไปก็ต้องกลับไปซื้อเมล็ดพันธุ์มาอีก เพราะไม่สามารถผสมให้แพร่พันธุ์ได้

มหาวิทยาลัยจะปรับตัวด้านทรัพย์สินทางปัญญาอย่างไรก็ตาม เราต้องปรับตัวทุกคน ไม่ใช่เฉพาะคณะวิทยาศาสตร์หรือวิศวกรรมศาสตร์เท่านั้น เพราะทรัพย์สินทางปัญญาไม่ได้มีเฉพาะทรัพย์สินอุตสาหกรรม แต่รวมถึงลิขสิทธิ์ของท่าเต้น ท่ารำ ฯลฯ ของคณะศิลปศาสตร์ และคณะอักษรศาสตร์ด้วย เป็นต้น โดยสรุปแล้ว ความเห็นของผมคือ เราจะต้องยกเครื่อง ทั้งการจัดการทรัพย์สินทางปัญญาของมหาวิทยาลัย และการสอนด้านทรัพย์สินทางปัญญาในมหาวิทยาลัยด้วย

ในองค์กรหนึ่งๆ อาจมีทรัพย์สินทางปัญญาที่คุณภาพแย่หรือดี และมีการจัดการทรัพย์สินทางปัญญา ที่อาจจะแย่หรือดีก็ได้เช่นกัน หากเราสร้างตารางขึ้นให้แกนหนึ่งเป็นคุณภาพของตัวทรัพย์สินทางปัญญาเอง อีกแกนหนึ่งเป็นคุณภาพของการจัดการทรัพย์สินทางปัญญา ก็จะได้เป็นตารางสี่ช่อง (2x2 matrix) หากทั้งคู่แย่กับแย่เจอกัน ก็เหมือนกับถอยหลังเข้าคลอง หากการจัดการดี แต่คุณภาพทรัพย์สินทางปัญญาแย่ ก็ไปได้ไม่ไกล ในสหรัฐอเมริกาเอง แม้ในมหาวิทยาลัยที่มีการจัดการดี ใน 10 ปีแรกอย่าได้หวังว่าจะไม่ขาดทุนในกิจกรรมทรัพย์สินทางปัญญา ต้องรอความบังเอิญได้การประดิษฐ์ดี ๆ ลักชิ้นหนึ่งจึงจะสามารถทำกำไรให้มหาวิทยาลัยได้ แต่เขาก็ต้องทำ เพื่อประโยชน์อย่างยิ่งของสังคม และหากการประดิษฐ์ชิ้นนั้นได้รับสิทธิบัตรในลักษณะเทคโนโลยีพื้นฐาน และมหาวิทยาลัยมียุทธศาสตร์การจัดการเทคโนโลยีที่ดีแล้ว มหาวิทยาลัยก็มีโอกาสที่จะได้กำไรเป็นพันเป็นหมื่นล้านบาทได้โดยที่ผลประโยชน์ส่วนหนึ่งจะถูกแบ่งไปให้ผู้ประดิษฐ์ตามสัญญาที่มีไว้กับมหาวิทยาลัยตั้งแต่ต้น แต่ถ้าหากว่าทรัพย์สินทางปัญญามีคุณภาพดี ในขณะที่การจัดการแย่ ก็อาจก่อปัญหาให้กับมหาวิทยาลัย และคณาจารย์ได้มาก เพราะจะมีผู้พยายามอ้างว่าเป็นผู้ประดิษฐ์มาก่อน หรือเป็นผู้ประดิษฐ์ที่แท้จริง จนอาจต้องสู้กันในศาล

โดยสรุปแล้ว ผมเห็นว่า มหาวิทยาลัยควรปรับปรุงตัวเองในสี่ด้านด้วยกัน คือ

หนึ่ง มหาวิทยาลัยต้องมีนโยบายด้านทรัพย์สินทางปัญญาให้ชัดเจน แปลว่า ที่มีอยู่ยังไม่ชัด น่าจะถกกันว่า เราจะเป็น intellectual property-based university ได้หรือไม่ mission ในการรับใช้สังคมอยู่ตรงไหน คือระหว่างการสร้างและสะสมองค์ความรู้ กับการสร้างทรัพย์สินทางปัญญา ซึ่งโยงไปถึงการเลี้ยงตัวเองด้วย แล้วสิ่งเหล่านี้อาจไม่มีดำกับขาว อาจต้องหาสูตรเปอร์เซ็นต์ที่พอเหมาะ

อันที่จริงอาจต้องเริ่มต้นด้วยการให้นิยามของคำต่าง ๆ ก่อนด้วยซ้ำ และจับหลักการให้ได้แม่นยำ เป็นต้นว่า ทฤษฎีสินทางปัญญา มักจะ แต่ไม่จำเป็นต้องเกี่ยวข้องกับการหาประโยชน์เชิงพาณิชย์เสมอไป เป็นต้นว่า สิทธิบัตรไข่เสริมไอโอดีน ที่อาจารย์บางท่านของเราได้รับร่วมกับพระองค์เจ้าโสมสวลี พระวรราชาทินัดดามาตุ นั้น คณะผู้ประดิษฐ์ก็ได้ร่วมมือกัน น้อมเกล้าฯ ถวายให้พระองค์ เพื่อนำไปใช้ในทางสาธารณกุศล ซึ่งพระองค์ก็ได้ทรงมีพระราชานุญาตให้สหภาพชาติไทย และกระทรวงสาธารณสุข เป็นผู้ใช้สิทธิตามสิทธิบัตรในลักษณะไม่ค้ากำไร ครั้นเมื่อมหาวิทยาลัยมีนโยบายด้านทรัพย์สินทางปัญญาที่ชัดเจนแล้ว ลักษณะองค์กรจัดการทรัพย์สินทางปัญญาก็จะชัดเจนขึ้น รวมทั้งงบประมาณของหน่วยงานด้วย ซึ่งจะต้องมีให้พอเพียง ไม่ใช่ให้ไปหาเลี้ยงตัวเอง จนต้องออกไปทำงานแปลก ๆ ที่ไม่ใช่ งานจัดการทรัพย์สินทางปัญญา ทำให้เกิดเป็นปัญหาใหญ่โตอย่างที่เห็น ๆ กันอยู่ ในกรณีสถาบันทรัพย์สินทางปัญญาแห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย จนต่อมามหาวิทยาลัยต้องตั้งกรรมการจากภายนอกเข้าไปสอบสวน) จากนั้น สัญญาจ้าง และกฎระเบียบต่าง ๆ ของมหาวิทยาลัยทุกแห่ง ก็จะต้องปรับปรุงให้สัมพันธ์กัน ดังมีตัวอย่างในมหาวิทยาลัยหลายร้อยแห่งในสหรัฐอเมริกา คานาดา และประเทศต่าง ๆ ที่เจริญแล้ว จำได้ว่าหลายปีก่อน ผมพยายามหาเงินทุนมาศึกษา นโยบายทรัพย์สินทางปัญญาของมหาวิทยาลัยทั่วโลก แต่ไม่มีแหล่งทุนใดสนใจ ต่อมาเมื่อสองปีก่อน นายประจวบ ชัยสาส์น เป็นรัฐมนตรีว่าการทบวงมหาวิทยาลัย ท่านถามผมว่ากำลังทำอะไรอยู่ พอผมเล่าเรื่องนโยบายทรัพย์สินทางปัญญาของมหาวิทยาลัยให้ท่านฟัง ท่านเห็นความสำคัญได้อย่างรวดเร็ว และสั่งการทันทีให้ทุกมหาวิทยาลัยต้องมีนโยบายด้านทรัพย์สินทางปัญญา และมีการเรียนการสอนด้านทรัพย์สินทางปัญญาในทุกระดับ ข้าราชการประจำก็รับนโยบายของรัฐมนตรีมาสนองทันทีเช่นกัน โดยระดมพล อธิการบดีและผู้แทนจากมหาวิทยาลัยต่าง ๆ มาประชุมกันได้ไม่กี่ครั้ง พอเปลี่ยนรัฐมนตรีว่าการ ทุกอย่างก็สลายตัว กลับสู่สถานภาพเดิม นอกจากนั้น ผมใคร่เห็นว่า ความสัมพันธ์กับหน่วยงาน (และแหล่งทุน) ภายนอกต้องชัดเจน ปัญหาที่เรามีประจำ คือ อาจารย์ หรือโครงการ รับทุนจากแหล่งทุนหลายแห่ง รวมทั้งทำร่วมกับภาคเอกชนด้วย แหล่งทุนแต่ละแหล่งก็ให้เราทำสัญญาว่า ทรัพย์สินทางปัญญาที่เกิดขึ้น จะเป็นของเขาแต่ผู้เดียว 100 เปอร์เซ็นต์ ในขณะที่มหาวิทยาลัยและภาคเอกชน ก็พยายามที่จะเป็นเจ้าของทรัพย์สินทางปัญญาแต่เพียงผู้เดียว แล้วมันจะเป็นไปได้อย่างไร สิ่งเหล่านี้ต้องได้รับการตกลงเป็นกฎกติกาที่เป็นธรรมไว้วางหน้า เพื่อจะได้ไม่ต้องเถียงกันวันหลัง

สอง มหาวิทยาลัยต้องยกเครื่องการจัดการทรัพย์สินทางปัญญาของมหาวิทยาลัยตามนโยบายที่กำหนดไว้ในข้อแรก อันประกอบด้วย การกระตุ้นให้มีการประดิษฐ์คิดค้นและสร้างสรรค์มากขึ้น กระตุ้นให้บุคลากรที่ประดิษฐ์คิดค้นหรือสร้างสรรค์อะไรได้ ให้เปิดเผยต่อมหาวิทยาลัย ควบคุมไปกับกิจกรรมการประเมินคุณค่าของผลงานนั้น เพื่อตั้งกลยุทธ์ว่าจะทำอย่างไรกับผลงานนั้น ๆ ต่อไป และหากตัดสินใจจะขอรับสิทธิบัตร ก็ต้องมีผู้เชี่ยวชาญการเขียนคำขอรับสิทธิบัตร ช่วยให้คำแนะนำ และแก้ไขเอกสารต่าง ๆ ที่ร่างโดยผู้ประดิษฐ์ นอกจากนั้น มหาวิทยาลัย ยังต้องหากลไก ให้เกิดการวิจัยและพัฒนา เชื่อมโยงผลการวิจัยขั้นพื้นฐานไปสู่ผลิตภัณฑ์ หรือในกรณีที่ไม่คิดจะทำเอง ก็ต้องมีระบบการอนุญาตให้ผู้อื่นใช้สิทธิ มีผู้เชี่ยวชาญในการทำสัญญา ที่จะไม่ทำให้เราเสียเปรียบ อีก อย่างหนึ่งที่ไม่ได้ คือมหาวิทยาลัยต้องเตรียมตัวระงับข้อพิพาทด้านทรัพย์สินทางปัญญาไว้ด้วย ดังเช่นที่จุฬาฯ

เองก็เคยเจอมาแล้ว กรณีบริษัทเอกชนทำสำเนาซอฟต์แวร์ช่วยสอนของโรงเรียนสาธิตจุฬาฯ ไปหาประโยชน์เชิงพาณิชย์โดยไม่ได้รับอนุญาต

สาม มหาวิทยาลัยต้องยกเครื่องการสอนด้านทรัพย์สินทางปัญญา ด้วยการสอนหลักการของทรัพย์สินทางปัญญาประมาณ 2-3 หน่วยกิต ในปีแรกของระดับปริญญาตรี แล้วในปีสุดท้ายของปริญญาตรี ให้มีการสอนเรื่องทรัพย์สินทางปัญญา โดยเน้นในสาขาวิทยาการของภาควิชาที่นิสิตกำลังจะเรียนจบ เป็นต้นว่า ภาควิชาเคมี ก็สอนทรัพย์สินทางปัญญาประยุกต์กับเคมี เป็นวิชาอีก 2 หน่วยกิต (หรือแทรกไว้ในวิชา special topics สำหรับปริญญาตรี) โดยมีอาจารย์ในสาขานั้น ๆ เองซึ่งมีความสนใจและได้รับการอบรมเพิ่มเติมด้านทรัพย์สินทางปัญญาเป็นผู้สอน นอกจากนั้น วิชาอื่นๆ ก็ต้องผนวกการใช้ประโยชน์จากทรัพย์สินทางปัญญา และข้อมูลทรัพย์สินทางปัญญาเข้าไปด้วย หรืออาจจะเพิ่มวิชาจัดการทรัพย์สินทางปัญญาเข้าไปเป็นวิชาบังคับ (หน่วยกิตน้อย) ด้วย โดยห้ามอ้างว่าไม่มีชั่วโมงเรียนอีกแล้ว ดังนั้นจึงจะสามารถสร้างบัณฑิตที่มีความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับทรัพย์สินทางปัญญา พอที่จะนำไปใช้ในสาขาของตนได้

สี่ มหาวิทยาลัยต้องเข้มงวดกับจรรยาบรรณด้านทรัพย์สินทางปัญญาของบุคลากร ซึ่งเป็นเรื่องนอกเหนือจากกฎหมาย แต่บางครั้งอาจมีโทษรุนแรงกว่ากฎหมายเสียอีก เรื่องอาจารย์ลอกงานของอาจารย์ท่านอื่นมาเป็นของตนเอง พบในทุkmหาวิทยาลัยแต่ไม่ค่อยจะได้รับการลงโทษทางวินัยอย่างเฉียบขาด ส่วนการแปลตำราของฝรั่ง หรือลอกรูปเขามาใส่ในหนังสือที่เราเขียน โดยไม่บอกที่มา ก็เห็นมีทำกันเป็นประจำ ยกเว้นอาจารย์รุ่นใหม่ ๆ หลายท่าน ที่คุ้นเคยกับยาบรรณนี้มาจากต่างประเทศ เรื่องแบบนี้ ผู้หลักผู้ใหญ่จะต้องเข้มงวด และหากเกิดเรื่องขึ้น ต้องให้ทุกคนในกลุ่มร่วมรับทราบและเสนอวิธีแก้ไข ไม่ใช่ปิดบังโดยอ้างว่า เกรงหน่วยงานจะเสียชื่อเสียง (มีตัวอย่างจริงเป็นจำนวนมาก ทั้งจากจุฬาฯ เอง และจาก ออกม.)

ในกรณีนี้ขិតขโมยเอางานของอาจารย์และหรือของนิสิตคนอื่นไป ก็มีอยู่บ้างนาน ๆ ครั้ง แต่ที่เกิดได้บ่อยกว่า น่าจะเป็นกรณีการให้นิสิตนักศึกษา นำวัสดุชีวภาพไปทดลองหรือทดสอบในต่างประเทศ แล้วถูกขโมยไปดื้อ ๆ ดังกรณีแบคทีเรียฆ่าลูกน้ำยุงพันธุใหม่ ของศาสตราจารย์ ดร. สกล พันธุ์ยิ้ม นักวิทยาศาสตร์ดีเด่น เมื่อเกือบ 15 ปีก่อน ในสมัยนั้น มหาวิทยาลัยมหิดลยังไม่ตื่นตัวเรื่องทรัพย์สินทางปัญญา ก็เลยบอกว่าเป็นเรื่องของอาจารย์สกลไปได้ตามเขาเอง ซึ่งไม่มีทางทำได้ เนื่องจากค่าใช้จ่ายในการคัดค้านเพื่อฟ้องอธิบดีทรัพย์สินทางปัญญา เป็นเงินหลายล้านบาทอยู่ ตอนแรกพวกนักวิชาการพยายามนำเรื่องนี้เข้าในเวทีอาเซียน จะให้ออกมาในรูปภูมิภาคต่อภูมิภาค แต่เนื่องจากรัฐบาลไทยเปลี่ยนบ่อย ทุกอย่างก็ดูจะซาว ๆ ไป อาจารย์ก็เอือมระอาและหมดกำลังใจที่จะสู้

อนึ่ง เกี่ยวกับเรื่องจรรยาบรรณนี้ นอกจากนักวิจัยในทุกสาขา จะต้องมีการจรรยาบรรณของนักวิจัย (ซึ่งรวมถึงด้านทรัพย์สินทางปัญญา) ด้วยแล้ว อีกสิ่งหนึ่งที่ต้องช่วยกันผลักดัน คือจรรยาบรรณของหน่วยงานให้ทุนวิจัย ซึ่งในอดีต มีหลายกรณี ที่หลอกให้นักวิจัย หรือพยายามเบี่ยงเบนเงินมั่วทิศทางของผลการศึกษาวิจัย อันเป็นการลดทอนเสรีภาพทางวิชาการ จึงขอตั้งรัฐธรรมนูญมาตรา 42

ท้ายที่สุดนี้ ผมขอฝากแง่คิดไว้ว่า สิ่งที่ทำให้ไทยเราไม่เจริญเท่าประเทศตะวันตก น่าจะเป็นเพราะประเทศเหล่านั้น เป็น intellectual property based countries ส่วนประเทศเรา รับของเขาแค่ครึ่งเดียว คือ รับมาเฉพาะการคุ้มครองสิทธิในทรัพย์สินทางปัญญา แต่ไม่ได้รับองค์ความรู้ ส่วนที่เป็นการหาประโยชน์จากทรัพย์สินทางปัญญามาด้วย เราจึงกลายเป็นสวรรค์ของชาวต่างชาติ ที่เข้ามาใช้สิทธิตามกฎหมายของเรา เพื่อคุ้มครองผลงานสร้างสรรค์หรือประดิษฐ์คิดค้นของเขา ในขณะที่เราเองได้แต่บริโภคเทคโนโลยี หน้าทีของมหาวิทยาลัย พุดให้สั้นที่สุด คือต้องช่วยรับมา และสร้างขึ้นซึ่งองค์ความรู้ในการบริหารทรัพย์สินทางปัญญา และโดยเฉพาะอย่างยิ่งในการหาประโยชน์จากทรัพย์สินทางปัญญา ตามแนวทางที่กล่าวมาแล้ว ขอขอบคุณครับ